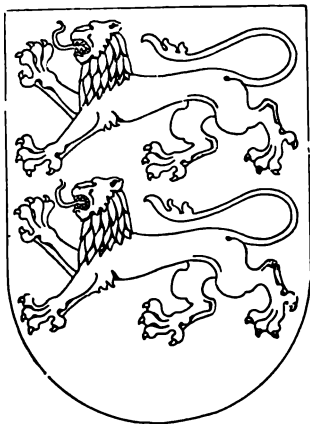

Sønderjydske

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann og Christian Stenz

INDHOLD:

Hans Vald. Gregersen: *Sønderjyske kirkeflytningssagn*
Olav Christensen: *Haderslevske medailler og mønter og
Haderslev som møntsted*
Thorvald Petersen: *Konsul L. C. Ohlsen, Fægteborg*
Aage Dahl: *Til Sønderjyllands præstehistorie*

Sønderjydske månedsskrifts ekspedition: Museumsinspektør H. Neumann, Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

Haderslevske medailler og mønter og Haderslev som møntsted

Af Olav Christensen

Pastor Erasmus Lautrup oplyser i sin bog om Haderslev¹⁾: „In Herzoglichen Zeiten war in Hadersleben eine Münze“, og han meddeler iøvrigt om denne mønt, at den antagelig var indrettet „i de hertugelige kancellibygninger bag det reventlowske palæ, hvor hele ejendommen endnu hedder Grevens Gård²⁾“. Resterne af en gammel hvælving, der lå i en til denne ejendom hørende have, blev for flere år siden med stort besvær bortsprængt af daværende postmester, kancelliråd Petersen, der ejede ejendommen; muligvis, ja højst sandsynligt har disse ruiner hørt til mønthvælvingen. De haderslevske skillinger var af meget fint sølv, men udmøntedes efter den gamle møntfod den lette, slette daler, og da denne udgjorde 32 skilling lybsk, var 48 skilling haderslevsk lig 32 skilling lybsk. Man finder derfor meget ofte i gamle dokumenter regnskaberne opstillede med den lette eller kronedaleren som møntenhed. Om denne mønt har jeg forgæves søgt yderligere oplysninger.“

Hvorledes forholder det sig nu med Haderslev som møntsted? Det kan sikkert fastslås, at der næppe under hertug Hans d. Ældre, vor bys store velgører, er slået mønt i Haderslev. Ganske vist oplyser haderslevlæreren, professor August Sach i sin i anledning af byens 600 års jubilæum udsendte bog³⁾, at der kendes haderslevske mønter, der er udmøntet for hertug Hans, og han beskriver dem således: på forsiden fandtes det holstenske nældeblad og årstallet 1571, medens bagsiden var forsynet med følgende indskrift: H. HANS. VAN. GOTT. GNA. ERWE. ZV. NORWE. HERZ. ZU. SCHL. HOL.; men ifølge den tyske numismatiker, ingeniør Christian Langes store værk om slesvig-holstenske mønter⁴⁾ kan der næppe være tvivl om, at denne mønt ikke

¹⁾ E. Lautrup: Chronik und Monographie der Stadt Hadersleben. Haderslev 1844, side 168 f.

²⁾ Slotsgrunden 7.

³⁾ August Sach: Der Ursprung der Stadt Hadersleben und das Stadtrecht Herzog Waldemars IV vom Jahre 1292. Haderslev 1892, side 62, note 5.

⁴⁾ Chr. Langes Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen I og II. Berlin 1908 og 12.

er præget for hertug Hans den Ældre, men for hans brodersøn hertug Hans den Yngre af Sønderborg. For denne er der nemlig i 1621, 41 år efter hertug Hans den Ældres død, udmøntet 2 skillingstykker, der beskrives som af August Sach med undtagelse af, at hertugens navn anføres som JOHANS⁵⁾. Sach har, som nævnt H.HANS.; men dette er sikkert en fejllæsning for JOHANS, så meget mere som hertugen ikke har kaldt sig Hans. Det er derfor nærliggende at antage, at også årstallet er læst galt, og at det rettelig skal være 1621.

Guldmédaille præget for hertug Hans den Ældre

Forøvrigt kendes der for hertug Hans den Ældre kun een mønt, der ikke bærer nogen værdiangivelse, og som er præget i 1565. Mønten beskrives således⁶⁾: på forsiden findes hertugens brystbillede og indskriften IOA. D. G. NOR. HERES og på bagsiden en ørn samt indskriften MO. AR. RENSBORCH 65. At denne mønt, der bærer byen Rendsborgs navn, skulle være præget i Haderslev, er dog næppe sandsynligt, og Lange anfører da heller ikke Haderslev blandt sine slesvigske møntsteder.

For hertug Hans den Ældre findes der iøvrigt kun nogle støbte guldmédaille og en médaillon⁷⁾.

Medaillerne er ikke fuldstændig ens; den i Langes møntværk omtalte og her gengivne beskrives således: forsiden viser hertugens brystbillede set næsten forfra med baret og iført kofte med pibekrave samt en foran åben, snorebesat kappe med høj krave; hertugens højre hånd er anbragt foran på brystet, langs kanten findes følgende indskrift: ÆTATIS SVÆ 56.1577. En anden médaille, der har samme indskrift kun med tallene 59.1582, bærer ligeledes hertugens brystbillede, men i

⁵⁾ Langes anførte værk II, side 6 og tavle 34.

⁶⁾ Numismatische Zeitung 25. årg., 1859, side 95.

⁷⁾ Langes anførte værk II, side 300—02.

*Farvet voksmedaillon med eneste eksisterende portræt
af hertug Hans den Ældre*

noget anden form og uden den foran på brystet hvilende hånd. På bagsiden, der er ens for begge de her omtalte medaillers vedkommende, findes tre hjelme over et våbenskjold med Norges, Slesvigs, Holstens, Ditmarskens og Stormarns samt i midterskjoldet Oldenborgs og Delmenhorsts våben og endvidere indskriften: JOHANS. V. G. G. ERB. ZV. NORWEG. HERZUG. ZV. SLES. HOLST. &c.

Førstomtatte medaille findes i møntkabinettet i Dresden. I samme by fandtes i »Grünes Gewölbe« den nævnte ensidige medaillon af farvet voks med hertug Hans's brystbillede liggende som fladt relief på en med sort underlagt glasplade, der er 50 mm i diameter og anbragt i en rund sort ramme med en diameter på 68 mm. Hertugen, der er fremstillet som en ældre mand med gråt kort hår, blond ved siderne gråt skæg, brune øjne, brunlig ansigtsfarve, er ikklædt rød guldbroderet kofte med hvid pibekrave og bærer en tredobbelt guldkæde om halsen. Indskriften lyder: D G JOHAN SE HER NOR SLEES HOL ETC D.

Blev Haderslev således ikke møntsted under hertug Hans den Ældre

skulle den dog senere opleve at blive indlemmet i rækken af danske møntsteder, idet Frederik den Andens enke, dronning Sophie som formynder i hertugdømmerne for sin søn Christian den Fjerde lod slå mønt her⁸⁾).

Dronningen havde fra Hamborg indkaldt Matz Puls og Andreas Metzner, et par ikke særlig velanskrevne møntmestre. Kredsagen i Lüneborg havde allerede i 1574 klaget over, at Hamborg til trods for rigsmøntordningens bestemmelser ikke havde ansat en guardein, men havde overladt møntmesteren Andreas Metzner for egen regning at indkøbe sølv, at tilveksle sig ugyldig mønt og at lede hele mønten i stedet for, at staden selv overtog ledelsen og lønnede møntmesteren, samt over, at de udmøntede portugaløsere blev udgiven for 17 Thaler, skønt de kun var ca. 15 værd, og endelig over, at Metzner indvekslede god mønt og smeltede den til dårlig⁹⁾).

Udmøntningen i Haderslev, der fandt sted i årene 1591—93, omfattede følgende guldmønter: dobbelte, enkelte, halve og kvarte portugaløsere samt ungarske gylden¹⁰⁾).

Portugaløseren, der af mange fyrster og stæder særlig i Nordtyskland udmøntedes i anden halvdel af det 16. århundrede og i første trediedel af det 17. århundrede, var en stor guldmønt til en værdi af og af en vægt på 10 dukater. Dens forbillede var de af kong Emanuel af Portugal (1495—1521) første gang i året 1499 prægede store guldstykker på 10 crusados, som den havde fået navn, vægt og præg efter.

Det varede ikke længe inden udmøntningen i Haderslev gav anledning til klage. Generalkredsguardeinen i Nedersachsen Steffen Brüning afgav nemlig den 5. maj 1592 en indberetning om Haderslev-mønten til møntprobationsdagen i Braunschweig. Efter at han indledende havde henvist til, at den i det hellige romerske rige gældende møntforordning, der også havde gyldighed i Nedersachsen, indeholdt en bestemmelse om, at det ved trusel om straf ved bålet var forbudt at ødelægge, borttransportere og til dårlig mønt at omsmelte den gode rigsmønt, oplyste han, at to borgere fra Hamborg Matz Puls og den tidligere hamborgske møntmester Andreas Metzner mod en årlig afgift havde påtaget sig at indrette en mønt i handelspladsen Haderslev, at de trods møntforordningens forbud i havnebyerne tilvekslede sig fint guld for deraf med kongelig våben og præg at udmønte hele og halve portugaløsere samt rosenobler, og endelig at de udgav de hele portu-

⁸⁾ H. H. Schou: Beskrivelse af danske og norske mønter. København 1926, s. 90.

⁹⁾ Max von Bahrfeldt: Über die älteren Hamburger Portugalöser i Zeitschrift des Vereins für hamburgische Geschichte XIX, Hamborg 1917, side 5 f.

¹⁰⁾ H. H. Schous anførte værk, side 91 f og tavle 11.

galøser for 17 daler, skønt de kun var 15 daler og 9 groschen værd¹¹⁾).

Disse klager var de samme, som tidligere var rettet mod i alt fald Metzner. Probationsdagen anerkendte klagerens rigtighed og traf i sin afgørelse af 6. maj 1592 beslutning om at pålægge fyrsterne at påse ikke alene, hvorledes den beklagelige og forbudte handel og de deraf opståede ulemper på bedste måde kunne imødegås, men også at vedtagne foranstaltninger bragtes i anvendelse¹²⁾).

Klagerne kom også det danske rigsråd for øre. Ved et møde som rigsrådets 2 udsendinge Sten Brahe og Henrik Rammel havde med enkedronning Sophie i Haderslev den 22. maj 1592 klagede de ganske vist som andre råder ved et senere møde på Frederiksborg over mønternes urigtige præg; men det var dog sikkert mønternes slethed, der var den egentlige grund til klagen. Troels Lund har givet en skildring af sammenkomsten i Haderslev¹³⁾. Han skriver, at de to rigsråder overfor enkedronningen blandt andet fremkom „med en ny pille, idet de gik over til at omtale det af hende i hertugdømmerne oprettede møntværk, hvis mønter havde vakt pinlig opsigt ved deres urigtige præg. Enkedronningen, der meget vel forstod, at det var selve oprettelsen af møntværket, der havde ærgret rigsrådet, svarede skarpt, at det var hende, der havde ladet møntværket oprette, og hun havde haft fuld ret hertil, idet hun havde handlet som formynderiske for Christian den Fjerde og kun ladet præge mønt for hertugdømmerne. Hun håbede, at der ikke var nogen, som ville tage sig dette nær. Hun havde heller ikke hørt et ord om, at der skulde være begået noget bedrageri ved møntværket; dog skulde hun gerne lade mønterne prøve i Hamborg og Lybæk. På det prægede våben havde hun ikke givet videre agt. Skulde der heri, som af gesandterne angivet, have indsneget sig en lille fejl, hidrørte dette fra stempelskærerens uvidenhed og kunde jo let ændres, hvad også skulde ske; men mønten selv var lige lodig og god, før som efter“¹⁴⁾).

Under enkedronningens senere møde med rigsrådet på Frederiksborg den 10. februar 1593 skulle de deltagende råder „henlede enkedronningens opmærksomhed på det i Haderslev oprettede guld møntværk, hvorover det ikke lidet måtte besvære sig. Da møntretten i Danmark var et regale, faldt det rigsrådet til skam, at her prægedes mønt med urigtig titel på kongen, for ikke at tale om, at „udvalgt konge“ og krone ikke stemmede sammen. Sligt kunde i udlandet udtydes, som

¹¹⁾ Max von Bahrfeldts anførte afhandling, side 22.

¹²⁾ Max von Bahrfeldts afhandling, side 22 f.

¹³⁾ Troels Lund: Christian den Fjerdens skib på Skanderborg sø. København 1893.

¹⁴⁾ Troels Lunds anførte værk, I side 223—24.

om det var rigsrådet, der ved at udelade, hvad der tilhørte kongen, hans våben og hans titel, søgte noget for sig, der ikke tilkom det. Da dette møntværk næppe var oprettet efter enkedronningens tilskyndelse, og forsømmelsen med hensyn til titel og våben endnu mindre var befalet af hende, måtte rigsrådet bede hendes majestæt give befaling til, at der holdtes bedre opsigst dermed¹⁵⁾.

De af rigsrådet påtalte fejl består i, at kongen, der endnu ikke var kronet, men som det anføres kun udvalgt konge, på ungarsk gylden bærer krone, at indskriften på en del af portugælerne og den ungarske gylden angiver kongens titel som D:G . DAN . NOR . GOT . WAN . REX, medens venderne normalt — som den dag i dag — står foran goterne, og endelig at de guldmønter, som har den forkerte kongetitel, også har et våben, der afviger fra det almindeligt anvendte, idet det ikke har den oldenborgske kongeslægts stamvåben som grever af Oldenburg og Delmenhorst i hjerteskjoldet, men enten Ditmarskens rytter eller Slesvigs to løver, medens slægtsvåbnet er anbragt nederst til højre.

Disse fejl med undtagelse af kongen bærende krone, der kun findes på den ungarske gylden, findes på alle mønter fra 1591 og på en del af mønterne fra 1592¹⁶⁾.

Det viser sig altså, at rigsrådets klage over fejlene i mønternes præg har virket; fejlene blev rettet i løbet af 1592, kun tog dronningen ikke noget hensyn til, at kongen endnu ikke måtte bære krone, men lod fortsat også i 1593 sin søn bære denne prydelse.

Den 26. juni 1592 fik Hamborg en skrivelse fra fyrsterne Joachim Friedrich, administrator af ærkestiftet Magdeburg, og hertug Heinrich Julius af Braunschweig-Lüneburg om at fængsle Andreas Metzner og Matz Puls, hvis de viste sig i Hamborg¹⁷⁾; det skulle de vel herefter nok vogte sig for, selv om enkedronningen allerede året efter måtte opgive udmøntningen i Haderslev, bl. a. vel fordi de to møntmestre antagelig ikke længere har turdet tilveksle sig det fornødne guld i nabolandene.

Matz Puls blev derefter ansat hos hertug Johan Adolf af Slesvig-Holsten-Gottorp, for hvem han ligeledes prægede portugælsere og ungarske gylden, medens Andreas Metzner blev antaget af Christian den Fjerde. Han døde dog allerede i 1596 og havde da for kongen kun opnået at slå småmønt¹⁸⁾.

¹⁵⁾ Troels Lunds anførte værk, II side 10—11.

¹⁶⁾ H. H. Schou: Danske og norske mønter, side 91 f.

¹⁷⁾ Max von Bahrfeldts afhandling, side 23.

¹⁸⁾ J. Wilcke: Møntvæsenet under Christian IV og Frederik III i tidsrummet 1625—1670. København 1924, side 21 f.

Enkedronning Sophies mønter blev de eneste, som er slået i Haderslev, hvis æra som møntsted kun blev kort og, som vi har set det, af noget tvivlsom værd.

Endelig skal kort omtales en lille mønt og medaille, som blev præget i 1892 til minde om Haderslev bys 600 års jubilæum. Den har på forsiden en gengivelse af byens ældste kendte segl og på bagsiden indskriften: Erinnerung an das 600 Jährige Jubiläum 7. Juni 1892.

Købmand og rådmand Heinrich von Brincken, der af den nedsatte festkommitee var blevet anmodet om at lade præge medailler og minde-mønter i anledning af byjubilæet, har i en skrivelse til festkommiteen af 16. juni oplyst, at der af hvidt og gult „ordin.“ metal var fremstillet 2000 medailler, som var forsynet med et lille øje, samt 100 bronze- og 20 sølvmønter; men at salget var gået meget dårligt, hvorfor han tilbød restpartiet, 900 medailler, 85 bronze- og 11 sølvmønter, til halv pris, 10 pfennig stykket for medaillerne, 50 pfennig for bronze- og 2 mark for sølvmønterne. Han foreslog samtidig at fordele de simple medailler til skoleeleverne, bronce-mønterne til festkommiteens medlemmer, deltagerne i festoptoget, bykollegiet m. fl. og sølvmønterne til æresgæsterne, magistraten m. fl. Desværre fremgår det ikke af akterne, om anmodningen er imødekommet, men da festkommiteen havde opfordret von Brincken til prægningen, har man vel næppe ladet ham selv sidde med hele tabet¹⁹⁾.

Disse medailler findes endnu i mange haderslevske hjem, medens mønterne er sjældne.